

Поняття та зміст права на життя

У статті досліджено проблеми права людини на життя. Проаналізовано питання поняття права на життя. З'ясовано сутність змістових елементів права на життя, а саме права-поведінки, права-вимоги, права-користування й права-домагання. Розглянуто проблему евтаназії, часових меж права на життя, запропоновано внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: життя, право людини на життя, розпорядження життям, евтаназія, початок права на життя.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема конституційного права людини на життя, без сумніву, є актуальною. Як основне, фундаментальне право людини й громадянина, право на життя є першоосновою всіх інших прав і свобод. Без нього неможлива реалізація будь-якого права. Саме тому воно підлягає особливому захисту з боку держави та суспільства.

Такі реалії сьогодення, як незахищеність прав людини й громадянина, демографічна криза, природні та техногенні катастрофи, зростання кількості злочинів проти життя особи й громадської безпеки, а також розвиток трансплантології, реаніматології, репродуктивних технологій тощо, актуалізують наявну проблему та висувають потребу більш детального її дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Актуальні питання проблеми забезпечення права на життя досліджувались у науці конституційного, кримінального та цивільного права, а також у теорії держави й права. На сьогодні можна виділити праці О. В. Домбровської, О. А. Лукашевої, Н. М. Малєїної, Т. А. Павленко, О. Г. Рогової, З. В. Ромовської, Р. Д. Шарапова та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових робіт, ця актуальна проблема вимагає подальших розробок.

Формулювання мети та завдань статті. Мета нашої статті – проаналізувати окремі аспекти проблеми поняття та змісту права на життя, його часових меж.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для розуміння сутності та змісту права на життя принциповим є з'ясування такого поняття, як «життя». Оскільки це поняття виступає предметом дослідження як природничих, так і суспільних наук, існують відмінності щодо його визначення, що обумовлено різними цілями й завданнями, які розв'язує кожна з цих наук. Так, у біологічному розумінні життя – це сукупність явищ, що відбуваються в організмах, особлива форма існування й руху матерії, що виникає на певному ступені її розвитку. Це – фізіологічне існування людини, тварини. У соціальному розумінні життя – це діяльність суспільства та людини в тих чи інших проявах. У питанні про визначення поняття «життя» для потреб права, яке покликане регулювати суспільні відносини, слід уникати використання винятково одного з вироблених підходів. Соціальне й біологічне в людині не виключають одне одного, перебуваючи в нерозривному взаємозв'язку. Поняття «життя» – біосоціальна категорія, визначення якої повинно ґрунтуватися на принципі діалектичної взаємодії соціального та біологічного.

У юридичній літературі дискусійним є питання щодо вживання для позначення цього права терміна «право на життя». Хоча це поняття набуло досить широкого застосування у вітчизняній та зарубіжній конституційно-правовій теорії, серед науковців є противники його використання. Натомість пропонується вживання таких понять, як «право на недоторканість життя», «право на народження» [1, с. 163]. Очевидно, що використання запропонованих термінів звужуватиме обсяг цього права як такого, що передбачає не лише можливість народження й можливість тілесної недоторканості.

Серед проблем, пов'язаних із забезпеченням, охороною та захистом права на життя, – проблема його змісту. Саме зміст, тобто впорядкована сукупність елементів, їх внутрішня організація дають змогу розкрити сутність будь-якого права. Загалом зміст будь-якого суб'єктивного права передбачає сукупність чотирьох елементів: права-поведінки, права-вимоги, права-користування й права-домагання. Стосовно права на життя, то право-поведінки полягає в діяльності людини, щоб гарантувати собі безпечне біологічне існування. Суть права-вимоги полягає в тому, що людина може вимагати від зобов'язаних суб'єктів (держави, міжнародних організацій, суспільства, інших людей) забезпечити здійснення свого невід'ємного права. Наприклад, у разі замаху на вбивство потерпілий має

право вимагати притягнення винного до відповідальності та відшкодування матеріальної й моральної шкоди [2, с. 177]. Право-користування – можливість людини вільно користуватися життям в умовах особистої безпеки. Право-домагання – змога звернутися до національних правоохоронних органів та міжнародних організацій для захисту свого невід’ємного права на життя.

У міжнародно-правових актах і Конституції України зміст права на життя зводиться до того, що воно належить кожній людині, охороняється законом, його ніхто не може бути свавільно позбавлений та кожен має право захищати своє життя й життя інших людей від протиправних посягань.

У юридичній літературі щодо змістових елементів права на життя можна виділити досить різні погляди. Поряд із такими елементами, як право на збереження життя, право вимагати від держави створення умов безпечного життя, право розпоряджання життям, учені вирізняють і ті самостійні права, які розвивають це конституційне право та є гарантіями. Наприклад, право на охорону здоров’я й медичну допомогу чи право на особисту недоторканність, на свободу від катувань, право на сприятливе навколишнє середовище, достатній рівень життя [3, с. 4]. Проте ці права, які взаємопов’язані й мають єдину кінцеву мету – забезпечити право на життя, виступають гарантіями права на життя, не входячи до його структури.

У структурі права на життя проблемним, із теоретичного й практичного погляду, є питання про наявність чи відсутність правомочності розпорядження життям. Учені до змісту права на життя відносять право розпорядження життям [4, с. 50; 5, с. 4; 6, с. 37].

Можливість розпорядження – невід’ємний елемент більшості суб’єктивних прав. Що ж до права на життя, то цей елемент, на нашу думку, через свою специфіку не може становити його зміст. Право на життя має особливий характер реалізації: забезпечення фізичного існування як біологічної істоти, частини суспільства, суб’єкта правовідносин. Право розпорядження життям означає право на смерть, що суперечить конституційному положенню про те, що людина, її життя та здоров’я є найвищою соціальною цінністю не лише для людини, а й для держави та суспільства.

Т. М. Фомиченко зазначає, що мета закріплення права на життя – забезпечити недоторканність життя. Оскільки будь-яке право – це можливість користуватися благом, то йдеться також про можливість людини розпоряджатися своїм життям, добровільно ставити його в небезпечні умови [5, с. 15]. Однак терміни «розпорядження» й «користування» не тотожні. Власне, користування життям як елемент цього права означає вільно користуватися життям в умовах особистої безпеки.

Сутність та особливості права на життя означають заборону на еутаназію у всіх її проявах (активну, пасивну). Заборона еутаназії не може розглядатись як порушення права на життя. Право на еутаназію, тобто право на смерть, суперечить праву на життя, оскільки воно невід’ємне. Людина не може відмовитися від права на життя, така відмова недопустима, а так зване «право на смерть» не може підлягати правовому регулюванню.

Еутаназія не може розглядатись і як медична процедура, оскільки суперечить клятві Гіппократа. Навіть при пасивній еутаназії, допустимість якої обґрунтовує частина науковців та громадськості, лікар здійснює бездіяльність, за наявності обов’язку – підтримувати життя. Убивство – це умисне позбавлення життя іншої людини, відповідно й еутаназія є не що інше, як позбавлення життя. Воно відрізняється від інших видів умисних вбивств лише мотивом (співчуття, жаль) і метою (позбавлення невиліковно хворої людини від фізичних, психічних страждань). Однак усі інші ознаки складу злочину аналогічні, у тому числі й об’єкт – життя людини, яке визнано на конституційному рівні найвищою соціальною цінністю. Інша річ, коли виділити цей склад убивства в привілейований, нарівні зі складами умисних убивств, учинених за пом’якшуючих обставин (ст. ст. 116, 117, 118 Кримінального кодексу України), ураховуючи специфічні мотив та мету, як такі, що пом’якшують не лише покарання, а й кримінальну відповідальність.

Якщо припустити легалізацію еутаназії в Україні, тобто проголосити право на достойну смерть, то цей крок неодмінно активізує корупцію у відповідних сферах, незаконне взяття органів для трансплантації, усе це ускладнюватиметься проблемами в системі охорони здоров’я, низьким рівнем духовності й моралі в суспільстві.

Отже, розкриваючи зміст права на життя, потрібно враховувати, що воно є основним природним правом, без якого всі інші права втрачають сенс. Ця обставина обумовлює обов’язок держави забезпечувати збереження життя. До змістових елементів права на життя слід віднести право на збереження життя, на його недоторканність.

Із погляду теорії й практики, важливим є й питання часових меж права на життя. Існування людини в часі та просторі має біологічну й соціальну природу. Біологічна природа існування характеризується початком життя та його кінцем [2, с. 176], тобто його межами. Межі прав людини – це сукупність усіх явищ, які окреслюють його зміст й обсяг [7, с. 198]. Деякі науковці відносять цей аспект до змісту права на життя [6, с. 37].

Щодо визначення початкового моменту життя, який, на відміну від кінцевого, у законодавстві не визначений, у юридичній науці склалися різні підходи, які загалом можна розділити на три групи: момент зачаття, момент народження, момент відокремлення тіла дитини від тіла матері.

Відповідь на це питання залежить від того, що ми розуміємо під поняттями «життя», «право людини на життя», «людина». У конституціях багатьох країн ідеться саме про право людини (не плода, не ембріона) на життя. Оскільки йдеться про суб'єктивне право, то термін «життя» слід тлумачити, виходячи з потреб права, ураховуючи його біосоціальну сутність. Якщо розглядати життя лише як біологічний процес, то воно починається з моменту зачаття, і тоді йдеться про плід чи ембріон. Незважаючи на те, що зачата дитина, як пише М. Н. Малєїна, у майбутньому може стати суб'єктом права, навряд чи слід розглядати її як володаря правоздатності та інших суб'єктивних прав ще до народження. Суб'єктивні права можуть виникнути лише в суб'єкта, який реально існує [4, с. 51]. Г. Б. Романовський зазначає, що суб'єктом права може стати лише людина, яка народилася. Ураховання в чинному законодавстві періоду утробного розвитку плода не є передумовою визнання правосуб'єктності людини з моменту зачаття. А створення ефективного механізму захисту прав ненародженої дитини не слід сприймати як конституційне закріплення виникнення правосуб'єктності з моменту зачаття [8, с. 26].

Якщо початком життя вважати момент зачаття, то слід ураховувати таке: терміни «ембріон», «плід» не можуть бути використані в праві, вони матимуть лише медичне значення. Замість понять «ембріон», «плід», слід уживати термін «людина», оскільки йдеться про право людини на життя; проблемним буде чітке визначення початку життя, тобто моменту зачаття, що є важливим у праві, особливо з кримінально-правового погляду; розширення часових меж права на життя означатиме повну заборону абортів, що призведе до їх криміналізації та зростання кількості дітовбивств; багато вчених пропонують здійснювати охорону людського життя з моменту зачаття й при цьому робити штучне переривання вагітності за медичними показниками. Очевидно, це спричинить зростання кількості службових злочинів та злочинів у сфері медичного обслуговування.

Ці аргументи не дають змоги погодитися з тезою про те, що початковим моментом права людини на життя слід уважати момент зачаття. Однак створення ефективного механізму захисту ненародженої дитини є одним з обов'язків держави згідно з міжнародно-правовими актами та має належати до пріоритетних напрямів діяльності держави в цій сфері.

Зауважимо також, що пов'язувати питання початку життя із поняттям життєздатності не слід, на чому зосереджує увагу М. Н. Малєїна. Законодавче встановлення початку життя, зазначає вона, дасть змогу відповісти на питання: на якій стадії свого розвитку людський ембріон чи плід стає життєздатним (може існувати поза організмом матері) і є суб'єктом права [4, с. 50]. Життєздатність та народження дитини живою не можуть бути пов'язані. Життєздатність – це здатність людини існувати поза організмом матері, кількісні критерії якої з розвитком медичної науки змінюються. До 1 січня 2007 р. в Україні життєздатним уважався плід віком 28 тижнів, на сьогодні цей термін зменшився до 22 тижнів. Проте в медичній практиці трапляються випадки, коли нежиттєздатна дитина, завдяки проведенню комплексу медичних заходів, виживає. Отже, не можна погодитися з тим, що нежиттєздатна дитина, котра народилася живою, не володіє правом на життя. Життєздатність не слід використовувати як критерій для розв'язання цього питання, особливо у сфері застосування закону про кримінальну відповідальність.

У юридичній науці, переважно в теорії кримінального права, пропонують й інші критерії у визначенні початкового моменту життя людини: початок життя – це перший вдих людини; початковий момент життя визначається на підставі сучасних критеріїв живонародженості; початок людського існування пов'язується з появою сформованої маси мозкових клітин (появою головного мозку), які роблять плід життєздатним; початком життя людини є початок фізіологічних пологів (перший період – розкриття шийки матки); початком життя людини є момент появи будь-якої частини тіла дитини з утроби матері.

Гадаємо, що останнє твердження є більш прийнятним, ніж вищенаведені. Момент появи дитини з утроби матері, на відміну від початку першого періоду фізіологічних пологів, коли плід ще перебуває в тілі матері, є очевидним підтвердженням появи нового життя. При цьому слід урахувати й кримінально-правовий аспект, зокрема появу об'єктивної можливості фізичного впливу на тіло дитини.

Щодо кінцевого моменту життя, то в Україні він визначений законодавчо. Так, у ст. 15 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 р. вказано, що людина вважається померлою з моменту встановлення смерті її мозку. Діагностичні критерії смерті мозку та процедура констатації моменту смерті людини визначені в «Інструкції щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку», яка затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 р. № 226. У ній, зокрема, зазначено, що смерть мозку – повне й незворотне припинення всіх його функцій, які реєструються при серці, що працює, та примусовій вентиляції легенів. Смерть мозку прирівнюється до смерті людини. Отже, кінцевим моментом життя є настання незворотної смерті людини.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладене, слід указати на необхідність визначення часових меж права людини на життя (початкового моменту) на законодавчому рівні, наприклад через прийняття галузевого закону або внесення змін до Кримінального кодексу України, а також подальших досліджень комплексу проблем права на життя, зокрема його змісту. Ці кроки сприятимуть посиленню правового захисту основного конституційного права людини – права на життя.

Джерела та література

1. Ольховик Л. А. Право на життя / Л. А. Ольховик // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 17. – С. 160–167.
2. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – 350 с.
3. Головистикова А. Н. Конституционно-правовая охрана жизни человека в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. Н. Головистикова. – М., 2004. – 20 с.
4. Малеина М. Н. О праве на жизнь / М. Н. Малеина // Государство и право. – 1992. – № 2. – С. 50–59.
5. Фомиченко Т. М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Европы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т. М. Фомиченко. – М., 2004. – 20 с.
6. Домбровська О. В. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина / О. В. Домбровська // Право України. – 2005. – № 5. – С. 37–41.
7. Рогова О. Г. Про час виникнення права людини на життя : загальнотеоретичний аналіз / О. Г. Рогова // Вісн. Академії правових наук України. – 2005. – № 4 (43). – С. 198–206.
8. Романовский Г. Б. Теоретические проблемы права человека на жизнь: конституционно-правовое исследование : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Г. Б. Романовский. – СПб., 2006. – 56 с.

Старко О. Понятие и содержание права на жизнь. Стаття посвящена проблеме права человека на жизнь. Проанализирован вопрос понятия права на жизнь. Определена сущность содержательных элементов права на жизнь, а именно: права-поведения, права-требования, права-пользования, права-притязания. Право-поведение предполагает деятельность человека, направленную на обеспечение безопасного биологического существования. Право-требование состоит в том, что человек вправе требовать от государства, международных организаций, общества осуществления обязательств по обеспечению жизни. Право-пользование – возможность человека свободно пользоваться жизнью в условиях личной безопасности. Право-притязание – возможность обратиться в национальные правоохранительные органы и международные организации для защиты своего неотъемлемого права на жизнь.

Рассматриваются проблемы временных границ права на жизнь, эвтаназии. Предложено дополнение ряда норм действующего законодательства.

Ключевые слова: жизнь, право человека на жизнь, распоряжение жизнью, эвтаназия, начало права на жизнь.

Starko O. The Concept and The Content of The Right to Life. The article deals with the right to life. The concept of the right to life is analyzed. The essence of elements containing the right to life are detected, namely rights-conducts, rights-requirements, rights-of-use and rights-claims. The right-behavior involves human activities directed at ensuring the safety of the biological existence. The right-requirement is that the person has the right to demand from

the government, international organizations and society the implementation of the commitments for life ensuring. The right-use is an ability to be free to enjoy the life in conditions of personal safety. The right-claim is an ability to contact the national law enforcement agencies and international organizations to protect their inalienable right to life. The problem of temporal limits of the right to life and the problem of euthanasia are examined. An addition for several rules of law of the current legislation is suggested.

Key words: life, the right to life, life order, euthanasia, the beginning of the right to life.

УДК – 342.545.2(477):342.4

І. Шевчук

Забезпечення та захист конституційної законності Конституційним Судом України

У статті досліджено діяльність Конституційного Суду України як органу конституційного контролю щодо забезпечення та захисту конституційної законності, піддано аналізу теоретичні та практичні питання вдосконалення його правового статусу. Визначено, що Конституційний Суд України є важливим інститутом забезпечення й захисту конституційної законності через здійснення конституційного контролю та інтерпретаційної діяльності

Ключові слова: законність, конституційна законність, Конституція України, Конституційний Суд України, верховенство права, судовий конституційний контроль.

Постановка наукової проблеми та її значення. В Україні визнається й діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Однак часто органи державної влади приймають акти, що не відповідають Конституції та законам України, а також виникають спірні ситуації у сфері застосування Основного Закону й поточного законодавства. Розв'язання таких проблем перебуває в компетенції органів конституційного контролю, які повинні гарантувати верховенство Конституції України та забезпечувати конституційну законність на основі принципу верховенства права. В Україні таким спеціалізованим інститутом забезпечення конституційної законності є Конституційний Суд України. Проблема забезпечення й захисту конституційної законності Конституційним Судом України залишається актуальною та потребує детального теоретичного дослідження й законодавчого вдосконалення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У юридичній літературі проблема визначення сутності та змісту конституційної законності розглядається давно, проте на сьогодні не існує єдності в поглядах вітчизняних і зарубіжних науковців на ці питання. Певні аспекти особливостей забезпечення та захисту конституційної законності Конституційним Судом України у своїх працях аналізували такі вчені-юристи, як А. Р. Крусян, Н. М. Пархоменко, А. В. Портнов, П. М. Рабінович, І. Д. Сліденко, В. Є. Скомороха, А. А. Стрижак, В. Я. Тацій, М. В. Тесленко, В. П. Тихий, Ю. В. Ткаченко, П. М. Ткачук, Ю. М. Тодика, С. В. Шевчук, Т. О. Цимбалістий та ін.

Формулювання мети та завдань статті. Мета цієї статті – дослідження діяльності Конституційного Суду України як органу конституційного контролю щодо забезпечення та захисту конституційної законності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідження конституційної законності неможливе без урахування вчень загальної теорії права про поняття законності. Сучасні трактування законності мають різноманітний характер. Законність розглядають, як режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права [1, с. 130]; як комплексне (принцип, метод, режим) соціально-правове явище, що характеризує організацію й функціонування суспільства та держави на правових засадах [2, с. 445]; як комплексну політико-правову категорію, яка відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічну взаємодію права та влади, права й держави [3, с. 530].